

Eickhoffs boek opende dan ook de weg voor de Commissie Terlouw die de universiteiten adviseerde hun beslissing te herzien. Utrecht heeft dat ook daadwerkelijk gedaan, Maastricht volhardde in het oorspronkelijke besluit. Die discrepantie is niet geheel verbazend. Voor een eenduidig oordeel over het gedrag en de motieven van Debye biedt ook deze studie te weinig helderheid.

Zo wordt uit de bronnen niet duidelijk onder welke druk Debye stond toen hij als voorzitter in 1938 meewerkte aan de ‘arisering’ van de fysieke beroepsvereniging. Evenmin wordt duidelijk wat zijn motieven waren bij het onderhouden van contacten met het nazi-regime na zijn vertrek naar de VS. En zo blijven meer vragen onbeantwoord. Hechtte hij aan zijn Nederlanderschap of was dat vooral nuttig omdat het bijdroeg aan zijn autonomie? Werd hij primair gedreven door ambitie of door het ideaal om de Duitse wetenschap in een moeilijke periode overeind te houden? En hoe moeten we zijn cruciale bijdrage zien aan de vlucht van de Joodse onderzoekster Lise Meitner uit Duitsland? Als een heroïsche verzetsdaad of als pragmatische oplossing voor een lastig probleem? Mogelijk was het in al deze gevallen zowel het een als het ander.

Natuurlijk kan worden gesteld dat wetenschappers als Debye door hun grote inzet voor de Duitse wetenschap uiteindelijk het nieuwe bewind faciliteerden. Maar dit is een verwijt dat hem toentertijd door niemand gemaakt werd. Wel bestonden er bij sommigen ernstige twijfels over zijn morele rechtschapenheid. Daar tegenover stonden echter anderen die die twijfels absoluut niet hadden. En ook nu zien sympathisanten in zijn hulp aan Meitner en andere joodse wetenschappers en in zijn openheid in Amerika over het Duitse atoomprogramma een bewijs dat hij aan de goede kant stond.

Eickhoffs eigen conclusie is wat tweeslachtig. Het begrip ‘opportunisme’ moge volgens hem tekort schieten in het bepalen van ‘de verhouding tussen idealen en praktijken’ (118), dit is wel het etiket dat hij Debye in zijn conclusie opplakt (127). Om daar vervolgens direct aan toe te voegen dat Debye meer was dan een opportunist, en dat brengt hem weer bij die idealen. Die trekt hij vervolgens zelf in twijfel door de vraag te stellen ‘of Debye werkelijk in de ban was van dergelijke idealen of er hoofdzakelijk calculerend mee omging’. Deze vraag is volgens hem niet te beantwoorden. En zo kan vriend en vijand in deze studie zijn eigen Debye-beeld bevestigd zien, zij het binnen smallere marges dan voorheen.

Frans van Lunteren, Universiteit Leiden (vlunteren@strw.leidenuniv.nl)

Etambala, Z.A., *De teloorgang van een modelkolonie. Belgisch Congo 1958-1960* (Leuven: Acco, 2008, 471 blz., €32,50, ISBN 978 90 334 6758 5);  
Verlinden, P., *Achterblijven in Congo. Een drama voor de Congolezen?* (Leuven: Davidsfonds, 2008, 207 blz., €24,95, ISBN 978 90 5826 525 8).

De laatste jaren maakt een groeiend aantal historici brandhout van het Belgische Congo-beleid in de jaren vóór de onafhankelijkheid van 1960.

Regering, kolonialen én kerk liggen in toenemende mate onder vuur. In ruil voor hun ontwikkelingswerk verwachtten de Belgische autoriteiten dankbaarheid en onderdanigheid in hun 'modelkolonie': 'Dominer pour servir', in de woorden van gouverneur-generaal Pierre Ryckmans. De kolonialen benaderden zelfs de doorgaans welwillende Congolese *évolués* met wantrouwen. Bovendien ligt daar nog steeds de schuldvraag rond de dood van de charismatische Patrice Lumumba, de eerste premier van het onafhankelijke Congo. In 1999 legde socioloog Ludo De Witte de schuld nadrukkelijk bij de Belgische overheid in zijn spraakmakende *De moord op Lumumba*. De studie gaf de aanzet tot een officieel onderzoek, waarvan de ietwat tweeslachtige conclusie was dat België geen rechtstreekse schuld had aan de moord, maar wel morele verantwoordelijkheid droeg.

Dit jaar verschenen twee nieuwe kritische bijdragen aan de geschiedschrijving over koloniaal Congo. *De teloorgang van een modelkolonie* van de Leuvense historicus en Afrika-kenner Zana Aziza Etambala is met één verzuchting doordrenkt: hadden de Belgen maar beter geluisterd naar de eerlijke en terechte eisen van de Congolezen! Zelfs Frankrijk had de onomkeerbare loop van de geschiedenis ingezien. In januari 1958 kondigde Charles de Gaulle aan dat alle koloniën in een referendum over hun eigen autonomie zouden kunnen beslissen. Belgische waarnemers die voorzagen dat het mis liep in Congo waren er volop, aldus Etambala. Zoals de parlementariër Raymond Scheyven, die al in 1951 in zijn brochure *Malaise au Congo* wees op de structurele ongelijkheid en de gevoelens van uitzichtloosheid onder de bevolking. Een schrijnend verschil met het opgepoetste beeld van een modelkolonie dat de overheid zichzelf star voorspiegelde. Etambala put daarbij met succes uit nieuw bronnenmateriaal, met name de briefwisseling tussen minister van Staat Joseph Pholien en twee topkolonialen, te weten Roger Sergoyne (plaatsvervangend procureur des konings in Leopoldstad) en opperbevelhebber van de Koloniale Weermacht Emile Janssens. Etambala hoeft overigens niet veel te doen om de drie neer te zetten als onverbetterlijke en gefrustreerde betweters, die geloven dat de overgrote meerderheid der Congolezen het Belgische gezag oprecht steunt. Stel een voorbeeld door een paar vooraanstaande raddraaiers hard aan te pakken en alles komt goed, lijkt hun devies te zijn geweest.

Naast de briefwisselingen tussen Pholien, Sergoyne en Janssens draagt Etambala nieuwe inzichten aan rond bijvoorbeeld de onverwacht felle rellen van 1959 en het bloedige conflict tussen de Lulua- en Baluba-stammen in de Kasai-provincie. Dit zijn boeiende gedeelten uit een goed leesbaar boek. Etambala strooit met beeldspraken, uitdrukkingen en typering. Zo zet hij de rechtse officier Léon Anciaux neer als 'koloniale wetenschapper van het zesendertigste knoopsgat' (186). Interessant ook is zijn analyse van de houding van de gewone Congolees tegenover het Belgische gezag. Macht had voor de Congolees iets religieus en magisch, met elementen van fetisjisme en bijgeloof. Hetzelfde gold voor de beloofde onafhankelijkheid, volgens Etambala voor de gemiddelde Congolees eerder een abstract ideaal (zo niet een profetie) dan een concreet politiek-maatschappelijk concept dat dagelijkse invulling en dus harde keuzes behoeft.

Hoe boeiend en vaak amusant de letterlijke overnames uit de veelheid aan documenten, artikelen en kranten ook zijn, hun lengte is dikwijls wel opvallend groot. Hier en daar doet de overdaad aan citaten denken aan een becomingcommentarierende bronnenuitgave. Dat is jammer, want vooral de lange overnames – soms de helft van een paragraaf omvattend – vragen veel van de lezer (niet alle namen en details zijn zo maar bekend) en halen het tempo uit het betoog. Schoonheidsfoutjes zijn verder de niet-leesbare kaart van Leopoldstad (150) en het ontbreken van een register. Etambala doet hier en daar ook stevige uitspraken over personen of gebeurtenissen zonder deze in een voetnoot extra gewicht te geven.

VRT-journalist Peter Verlinden noteerde in *Achterblijven in Congo* de herinneringen van een dertigtal Congolezen uit verschillende lagen van de bevolking. Dit boek vormt een trilogie met de eerder verschenen delen *Weg uit Congo. Het drama van de kolonialen* uit 2002 en *Het verloren paradijs* (over de Vlaamse ‘tropenkinderen’ die hun jeugd in Congo doorbrachten) uit 2005. *Achterblijven in Congo* is opgebouwd uit ooggetuigenverslagen en documenten. Verlinden vult Etambala’s studie op een haast vanzelfsprekende wijze aan. Beide auteurs benadrukken terecht de Congolese afschuw over het Belgische superioriteitsgevoel en de slechte behandeling. De kreet ‘Flamand’ riep vóór 1960 vooral afkeer op onder de bevolking. Verlinden signaleert echter tegelijk de nostalgie onder vele Congolezen – oud én jong – naar de koloniale periode. Toen ‘alles beter was’ en het levenspeil aantoonbaar hoger lag. Het is echter bovenal een *relatieve* nostalgie, omdat de situatie in Congo tegenwoordig simpelweg nóg slechter is dan toen. Ook Verlindens boek leest als de spreekwoordelijke trein. Anderzijds is het betoog door de journalistiek-impresionistische aanpak nogal verbrokkeld geraakt. Wat meer analyse en synthese zouden de tekst goed hebben gedaan.

*De teloorgang van een modelkolonie* en *Achterblijven in Congo* zullen ongetwijfeld niet de laatste boeken zijn die een hard oordeel over het Belgische Congo-beleid vellen. Het ‘officiële’ beeld – dat van de welwillende en beschavende, of in elk geval goedbedoelende, koloniale heerser – is inmiddels onomkeerbaar onderuitgehaald. Dat de koloniale elite ziende blind was, toont vooral Etambala overtuigend aan. Als zoveel Belgische geschiedschrijving is de visie op het koloniale verleden besmet geraakt met communautaire vooroordelen. Vlaamse deskundigen poneren nog wel eens dat de Walen méér racisme in hun koloniale werk stopten. Omgekeerd zijn de verwijten niet minder subtiel. De studies van Verlinden en met name Etambala behoren in dit opzicht tot de betere op een zo gevoelig historiografisch speelveld.

Christ Klep, Universiteit Utrecht (c.p.m.klep@uu.nl)

*Lijst van recensies*

- Bruaene, A.-L. Van, *Om beters wille. Rederijerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (E. Stronks) 635-637
- Eickhoff, M., *In naam der wetenschap? P.J.W. Debye en zijn carrière in nazi-Duitsland* (F. van Lunteren) 644-646
- Etambala, Z.A., *De teloorgang van een modelkolonie. Belgisch Congo 1958-1960* (C. Klep) 646-648
- Gielen, P., *De onbereikbare binnenkant van het verleden. Over de enscenering van het culturele erfgoed* (J.P. Sigmond) 634-635
- Grijzenhout, F. (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (K. van Berkel) 632-634
- Holenstein, A., Maissen, Th., Prak, M. (eds.), *The Republican Alternative. The Netherlands and Switzerland compared* (M. 't Hart) 637-639
- Peeters, E., *De beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België, 1890-1940* (M. Gijswijt-Hoftsta) 639-641
- Verlinden, P., *Achterblijven in Congo. Een drama voor de Congolezen?* (C. Klep) 646-648

*Lijst van webrecensies (www.knhg.nl)*

- Adriaansen, W., *Jons Viruly 1905-1986. Vlieger en schrijver. Vleugels aan het woord gegeven* (Zaltbommel: Aprilis, 2008, 368 blz., €29,95, ISBN 978 90 5994 223 3) (Marc Dierikx)
- Bolt, T., Goei, L. de, *Kinderen van hun tijd. Zestig jaar kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland 1948-2008* (Assen: Van Gorcum, 2008, 166 blz., €27,50, ISBN 978 90 232 4457 8) (Ido Weijers)
- Euwe, J., *De Nederlandse kunstmarkt 1940-1945* (Amsterdam: Boom, 2007, 180 blz., €19,50, ISBN 978 90 8506 347 6) (David Barnouw)
- Gelder, K. van, *Tussen veel vuren. Het soeverein-baljuwschap van Vlaanderen in de Vroegmoderne Tijd (1500-1733)* (Standen en landen 106; Kortrijk-Heule: UGA, 2007, 269 blz., €77,50, ISBN 978 90 6768 864 2) (M.-C. Le Bailly)
- Graaf, B. de, Jong, B. de, Platje, W. (eds.), *Battleground Western Europe. Intelligence Operations in Germany and the Netherlands in the Twentieth Century* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2007, 274 blz., €39,95, ISBN 978 90 5589 281 5) (Luc De Vos)
- Kok, J.A. de, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie* (Hilversum: Verloren, 2007, 631 blz., €39,-, ISBN 978 90 8704 017 8) (A.H.M. van Schaik)
- Leeuw, S. de, *De man achter het scherm. De televisie van Erik de Vries* (Amsterdam: Boom, 2008, dvd + 264 blz., €24,50, ISBN 978 90 8506 509 8) (Chris Vos)
- Woestenborghs, B., *De grote volte. Geschiedenis van de landelijke rijverenigingen* (Leuven: Davidsfonds, 2007, 199 blz., €29,95, ISBN 978 90 5826 503 6) (Mari Smits)